

Het afwezige alternatief

| Eric Rosseel

Zowel in Jaap Kruihofs bestseller 'Het neoliberalisme' als in het denken van de Vlaamse sociaal-democraten ontbreekt er een aanduiding van een politiek alternatief. Beiden blijven steken in een ethische verontwaardiging over de bestaande wantoestanden.

De kracht van het 19de-eeuwse marxisme bestond erin dat het niet alleen een koel zakelijk inzicht bood in het functioneren van het kapitalistisch systeem maar ook een voor de arbeidersmassa's aantrekkelijk politiek alternatief bood. Het ontleedde de maatschappelijk en technologische omwentelingen die het kapitalisme veroorzaakte, analyseerde zijn crisissen, beschreef hoe de privé-toe-eigening van de meerwaarde van de arbeid de globale vooruitgang van de mensheid in zijn geheel en de emancipatie van iedere enkeling afzonderlijk in de weg stond. Dit marxisme was in een ietwat simplistische vorm bevattelijk voor de weinig geschoolde arbeiders die daarmee hun intuïtief aanvoelen van de tegenstelling tussen 'wij' (de arbeiders) en 'zij' (de kapitalisten) konden aanscherpen. Maar daarnaast bood het marxisme ook opening naar een politiek alternatief voor een andere samenleving waar de kapitalistische tegenstellingen zouden opgegeven zijn. Het idee van het gemeenschapsbezit van de productiemiddelen en van de klassenloze samenleving werd door Lenin in een staatsocialistische vorm vertaald en dat bleek een schot in de roos. Lenin en zijn erfgenamen bleken bekwaam in een versneld tempo als het ware uit het niets een industriële samenleving van hoog niveau op te zetten, dit alles onder strikte coördinatie van de Partij (i.e. de Staat). In het Westen ijverden de communistische en socialistische partijen eveneens voor meer staatscontrole over de economie maar zij hoopten via het algemeen stemrecht en niet via een gewelddadige revolutie aan de macht te komen. Dit is hen niet gelukt maar ondertussen konden zij met hun electorale en syndicale druk toch een welvaartsstaat opbouwen die institutioneel onder

controle stond van de Staat. In deze instituties zaten hun 'mannetjes' veelal op sleutelposities.

Het etatisme van de socialistische partijen in het Westen en de teloorgang van het communisme in Oost-Europa verschijnen binnen dit perspectief als convergerende verschijnselen. In het Westen kon geen weerwerk geboden worden aan de transformatie van wat men de nationale economieën noemde tot het netwerk van de multinationals. Er was gewoonweg geen nationale economie meer die kon genationaliseerd worden en daarmee werden de socialistische partijen onthoofd van hun voornaamste programmatorische doelstelling. In Oost-Europa slaagde de Staat er anderzijds niet in de overgang te maken naar een post-industriële samenleving. Het Oost-Europees staatscommunisme stuikte ineen en Oost-Europa verwerd tot een periferie van de door de multinationals gecontroleerde wereldeconomie. Marxistisch links is in staat al deze evoluties te duiden, maar in tegenstelling tot het marxisme van de vorige eeuwwisseling kan ze geen alternatief naar voren schuiven. Ter linkerzijde van de sociaal-democratie is er voor het ogenblik geen enkele beweging die over het vermogen beschikt massale aanhang te vinden voor een welomlijnd en aantrekkelijk antikapitalistisch alternatief. Geen enkele beweging bezit een eigentijdse blauwdruk van een alternatieve samenleving en geen enkele beschikt over de programmatorische en electorale slagkracht om als een soort zweeppartij de socialistische en sociaal-democratische partijen onder druk te zetten om haar huwelijk met het neoliberalisme op te geven. We zitten met de handen in het haar, soms wanhopig, soms over-

tuigd dat deze intellectuele impasse niet eeuwig kan duren. Wie hoopte dat het ideologisch anti-productivisme van de Groenen de weg zou wijzen naar een rood-groen alternatief, moet vaststellen dat de Groenen daar waar ze politieke macht veroverd hebben, getuigen van een verbaasd pragmatisme en dat in hun discours nog weinig ruimte is voor 'deep ecology'.

We willen deze impasse illustreren enerzijds aan de hand van Kruithofs koele analyse van het neoliberalisme (Kruithof, 2000) en aan de hand van de zogenaamde 'ethische verontwaardiging' van de Vlaamse sociaal-democraten anderzijds. Kruithof levert een dimensievolle kijk op het hedendaagse wereldsysteem maar hij biedt geen politiek coherent en haalbaar alternatief. De socialisten, zeker zij die zich liever sociaal-democraten noemen, zetten zich in voor het recht trekken van sociale ongelijkheden. Daarvoor beroepen zij zich niet op een klare visie op de mechanismen die deze ongelijkheden voortbrengen maar verwijzen naar hun ethische verontwaardiging als inspiratiebron van hun politiek handelen.

Het 'grote verhaal' van Jaap Kruithof

Jaap Kruithofs ongeveer een jaar geleden verschenen nieuwste boek 'Het Neoliberalisme' is een best-seller geworden (Kruithof, 2000). Dat maakt het boek meteen ietwat verdacht, verdacht in de zin dat het vragen oproept naar de oorzaken en de redenen van dit commercieel succes. Het boek heeft blijkbaar een dusdanig 'ideologisch' gehalte dat veel mensen zich geroepen voelen hun sociale, economische en politieke leefomgeving in Kruithofs beschrijving van het neoliberalisme te herkennen. Voor Vlaanderen (en Nederland) is het boek ook origineel. Er is tot nog toe in het Nederlands taalgebied wellicht geen boek verschenen dat op een dergelijke systematische en tegelijk heldere wijze de ravage beschrijft die het neoliberalisme op ecologisch, sociaal, cultureel en politiek gebied aanricht of aangericht heeft. Op Europees niveau gezien is het boek echter *déjà vu*: het boek bevat weinig originele analyses. Het is een bijzonder leerrijke inventaris van diverse aspecten van het neoliberalisme, maar bitter weinig van deze aspecten

zijn echt oorspronkelijk. De analyse van de uitholling van de politieke soevereiniteit van de Natie-Staten bijvoorbeeld is reeds ontleed door diverse auteurs en heel wat van dit werk is in het Nederlands vertaald. Ik denk in dat verband bijvoorbeeld aan Jean-Marie Guéhenno's *Het Einde van de Democratie* (Guéhenno, 1994) of aan Susan Strange's *The Retreat of the State* (Strange, 1996). In zijn geheel genomen is Kruithofs betrachting om de totaliteit van het neoliberalisme te ontleden echter geslaagd te noemen. Het boek is bijzonder toegankelijk, zoals de vele andere boeken die hij voordien geschreven heeft (Rosseel, 2001). Maar net zoals *Arbeid en Lust* of *De Mens aan de Grens* en andere van zijn boeken bevat 'Het Neoliberalisme' nauwelijks referenties naar andere auteurs of zienswijzen. Gebrek aan eruditie en belezenheid (zo verwijst hij naar Ulrich waar Ulrich Beck hoort te staan)?

We durven echter beweren dat

de toegankelijkheid van het

boek en dus zijn commercieel

succes te wijten is aan het feit

dat Kruithofs ontleding van het

neoliberalisme in wezen

simplicistisch is.

We durven echter beweren dat de toegankelijkheid van het boek en dus zijn commercieel succes te wijten is aan het feit dat Kruithofs ontleding van het neoliberalisme in wezen simplicistisch is. Simplicistisch niet in de zin dat van de lezer geen bijzonder hoog IQ wordt verwacht. Maar simplicistisch in de etymologische wortel van dit woord: één-voudig ('simplex').

Alle hedendaagse sociale, culturele en politieke evoluties worden tot één enkele dynamische kracht teruggebracht: die van het als een pletwals over de planeet rollend neoliberalisme. Maar zelfs deze omschrijving is niet accuraat. Kruithof analyseert het neoliberalisme niet zozeer als een dynamische kracht maar veeleer als een bevroren feitelijkheid. Alle maatschappelijke evoluties worden beschreven als aspecten van het gegeven dat de megasystemen van het neoliberalisme de totaliteit van het maatschappelijk gebeuren bepalen. Tot zaken als de wet-Lejeune op de voorwaardelijke invrijheidstelling worden aangeraakt. Kruithofs aanpak is m.i. echter volkomen 'a-historisch': hij geeft niet aan binnen welke spanningen tussen de maatschappelijke krachten (de 'klassenstrijd') het neoliberalisme vorm heeft gekregen en hij geeft evenmin aan binnen welke dynamiek dit neoliberalisme zich verder zal ontwikkelen of teloorgaan. Begeeft hij zich op geschiedkundig vlak, dan blijft het meestal bij een beschrijving van een fenomeen in diverse tijdspe-

riodes, zo bijvoorbeeld met betrekking tot het individualisme (op zichzelf een veel complexer begrip dan de wijze waarop Kruithof het behandelt) of de fasering in de fundering van de ethiek. Gesteld zou kunnen worden dat Jaap Kruithofs analyse het neoliberalisme eigenlijk als een stabiel, evenwichtig systeem beschouwt. Zijn neoliberalisme heeft geen werkelijk verleden en dus ook geen toekomstperspectief, bvb. als een overgang naar een andere (betere) maatschappijvorm.

Hoe dan ook, de opkomst van het neoliberalisme wordt m.i. beter geanalyseerd als het product van gewijzigde krachtsverhoudingen tussen Arbeid en Kapitaal. De arbeidersbeweging streeft ernaar toegang te krijgen tot de producten en diensten die door arbeid worden geproduceerd. Arbeiders en bedienden willen hun koopkracht verhogen en de kwaliteit van hun bestaan verbeteren ('meer én beter'). Aan de andere kant is het Kapitaal voortdurend begaan met de verhoging van de productiviteit (door levende arbeid door dode arbeid te vervangen) en de daarmee verbonden winsten. In de laatste voorbije 25 jaar is het Kapitaal erin geslaagd de arbeidersbeweging dermate te verzwakken dat het vrij spel kreeg om een zoveelste omwenteling van de productietechnologie en van de organisatie van de arbeid door te voeren, de sociale zekerheid aan te tasten, de arbeidsmarkten te dereguleren, nieuwe regio's binnen de sfeer van het kapitalistisch systeem te brengen, nieuwe commerciële producten en diensten te leveren, enz. De krachtsverhoudingen liggen echter niet voor eeuwig en altijd vast en we mogen verwachten dat wanneer de economische groei en de daling van de werkloosheid voortduren de arbeidersbeweging weer aan slagkracht zal winnen en dus vermoedelijk zal radicaliseren.

Jaap Kruithof is altijd een totaliteitsdenker geweest, ik zou bijna schrijven een 'totalitair' denker (Rosseel, 1996). Hij heeft aan de ene kant de obsessie om als een perfectionist alles te categoriseren en te schematiseren. Zijn *Ethicologie* en zijn *De Zingevoer* zijn daar twee bekende voorbeelden van, maar ook in *Arbeid en Lust* en *De Mens aan de Grens* gaat hij er op het vlak van schematisering, tabellisering en categorisering flink tegen aan (Rosseel, 2001). Hetzelfde geldt voor 'Het Neoliberalisme': geregeld maakt Kruithof scherpe distincties tussen zaken en toestanden die nauw met elkaar verweven zijn, ik denk bijvoorbeeld aan de vier basiskrachten of machten (p.25), de drie types

van relatie tussen top en basis (p.146) of de plaatsen waar macht zich bevindt (p.191). Door de schematisering en kategorisering wordt de leesbaarheid misschien verhoogd. Maar zo worden, ondanks de schijn van wetenschappelijkheid en methodologische orthodoxie en rigoreusiteit, alle maatschappelijke fenomenen éénduidig, ééndimensionaal en non-dialectisch. Dat is des te merkwaardiger omdat Kruithof in zijn filosofische opleiding sterk begaan was met Hegel: zijn doctoraat ging over een aantal aspecten van Hegels filosofie.

Een tweede aspect van Kruithofs totaliteitsdenken, in het geheel van zijn oeuvre sinds 1980 en ook nu, is gelegen in het feit dat zijn ecocentrisme en verwerping van het antropocentrisme descriptief én normatief voorhouden dat het individu slechts een element of een component is van een totaliteit en dat die planetaire totaliteit primieert op de bestaan van de mens als soort en zeker op het bestaan van de mens als enkeling. Kruithof is in alle opzichten een anti-subjectivist en anti-individualist: het maatschappelijk gebeuren kan niet vanuit de visie van een enkeling (tenzij Kruithof zelf?) begrepen worden. Het is dan ook niet duidelijk wat Kruithof precies bedoelt als hij de term 'emancipatorisch' in de mond neemt. Met zijn moraliserend anti-subjectivisme krijgt Kruithofs denken de allure van een duidelijke, ideologische boodschap: de mens moet zich onderwerpen aan de natuurlijke evenwichten en de enkeling kan én moet met deze totaliteit een (quasi-)religieuze verhouding aangaan. Kruithofs anti-individualisme en anti-antropocentrisme is totaal: ontologisch én ethisch. De mens is een element of component van een (ecologische) totaliteit en de mens moet zich schikken naar deze totaliteit. Binnen de context van de onzekerheid en de morele eenzaamheid van de mensen in het actueel samenlevingsverband kan Kruithofs visie kritisch beschouwd worden als een ideologie die toelaat dat mensen van diverse plumage hun 'lijden' en hun onmacht zin kunnen geven.

Het derde en meest belangrijke aspect van Kruithofs totaal-visionaire aanpak hebben we eigenlijk reeds aangegeven. Kruithof beschrijft het neoliberalisme als het gevolg van de werking van één enkele (kapitalistische) kracht die alles in zijn greep heeft. De neoliberalistische megasystemen controleren het ganse doen en laten op deze planeet. De politieke instituties hebben geen vat op

deze megasystemen; onze levensstijlen en consumptiepatronen worden door de belangen van deze megasystemen bepaald; enzovoort. Hoezeer Kruithof ook oproept tot verzet, zijn analyse maakt op die manier elk verzet in wezen onmogelijk. Als het neoliberalisme vrijheid toelaat, m.a.w. aan individuen of groepen de mogelijkheid biedt afstand te nemen en zo te revolteren, dan krijgt deze vrijheid soms het karakter van wat Herbert Marcuse in zijn tijd aanduidde als 'repressieve tolerantie'. Over de sociaal-democraten valt blijkbaar niet meer te zeggen dan dat ze 'tuk zijn op regeringsdeelname', wat een 'materialistische, niet-idealistische' verklaring zou zijn (p.512). Zoals op veel andere momenten schuwt Kruithof de vermenging niet van vakfilosofische begrippen (zoals 'materialisme' en 'idealisme') met de lekenbetekenis van deze begrippen.

Bovendien staat Kruithof zeer dubbelzinnig tegen de vorm die het verzet zou kunnen aannemen. Zoals Marc Vandepitte in een vorig nummer van VMT aangeeft (Vandepitte, 2000), staat Kruithofs voorstel om het heroveren van de politieke staatsmacht haaks op het feit dat hij de politiek en de overheden voorstelt als totaal uitgehold door de allesoverheersende macht van de megasystemen. Van de vakbeweging verwacht Kruithof blijkbaar weinig heil. Hij richt zich uitsluitend op de 'nieuwe sociale bewegingen', maar deze focussen doorgaans op één aspect van de actuele maatschappelijke situatie, daar waar Kruithof een fundamenteel verzet verwacht. Het is niet zonder meer gegeven dat actiegroepen die zich buiten het neoliberalisme proberen te plaatsen, zo maar per definitie naar vooruitgang stevenen. Maar zoals zovele door hem aangevoerde begrippen, blijft in zijn analyse het begrip 'vooruitgang' bijzonder vaag, om niet te zeggen afwezig.

Kruithofs voorstellen tot verzet en revolutie zijn op zijn minst gezegd dubbelzinnig en doen de wenkbrauwen fronsen. Daar is eerst en vooral het pessimisme: slechts een heel kleine minderheid van de bevolking zou overtuigd zijn van de noodzaak tot verandering en van deze minieme minderheid zou dan nog slechts een fractie ('een kleine lucide achterban') openlijk tot actie willen overgaan. Hoe Kruithof tot deze stellingname komt is me volkomen duister. Het ongenoegen bij de bevolking over de gang van zaken op nationaal en internationaal vlak is ontegensprekelijk veel groter, al vertaalt een deel van deze ontevreden groep zijn ongenoegen (zijn 'verzuring') in extreem-rechts stemgedrag. Kruithof bedoelt met

zijn 'lucide achterban' wellicht het geringe aantal mensen dat precies in dezelfde termen denkt als hijzelf. Een tweede tegenstrijdigheid heeft te maken met het feit dat Kruithof wenst dat het verzet gecoördineerd wordt, liefst door een politieke partij. In de praktijk betekent dit m.i. dat de organisatie van het verzet de vorm aanneemt van een groep, een apparaat waarin een voorhoede van 'natuurlijke' leiders zeggenschap hebben over volgelingen. Dit ruikt naar een bolsjevistisch-leninistische partijconceptie. Men voelt in zijn analyse hoe dan ook de heimwee naar een leninistische partij, al zal Kruithof dit vermoedelijk niet toegeven. Niet alleen is een dergelijke nostalgie na de ervaringen van de 20ste eeuw een onhoudbaar perspectief, ze strookt ook niet met Kruithofs politieke opstelling als individu. Kruithof heeft immers reeds herhaaldelijk beweerd dat hij zich het meest verwant voelt met de maoïsten van de PvdA, maar niet tot de PvdA kan toetreden omwille van haar hiërarchische en stalinistische structuur. De vraag is natuurlijk wat met coördinatie bedoeld wordt. Een hiërarchische jacobijnse coördinatie is m.i. niet meer denkbaar, meer zelfs, reactionair. Maar heterarchische verbanden of netwerken tussen bvb. de nieuwe sociale bewegingen en de 'traditionele' vakbonden openen wel een breder perspectief. Kruithofs verzet is evenwel puur negatief. Kruithofs verzet beoogt het neoliberalisme te bestrijden, is tegen het neoliberalisme, maar is nergens voor. Het verzet hangt op die manier in het luchtledige en wordt pas als verzet erkend als het beweert zich rechtstreeks te verzetten tegen de megasystemen. Kruithof vermeldt bijvoorbeeld het Animal Liberation Front, maar hoedt zich ervoor om er een evaluatieve uitspraak over te doen. Nochtans belooft Kruithof de rijken der aarde dat ze 'nog heel wat agressie zullen oproepen'. Agressie is evenwel doelloos geweld en niet voldoende om van verzet te spreken.

Dat Kruithof geen alternatief biedt – het verwijt dat de meeste commentatoren van zijn 'Het Neoliberalisme' laten horen – is dus voor mij evenwel helemaal geen verrassing. Hoezeer hij ook oproept tot verzet en de noodzaak tot verzet onderstreept, hoezeer hij op deelfacetten van de samenleving reformistische verbeteringen voorstelt (bvb. op het vlak van de staatsinstituten), zijn voorstelling van het neoliberalisme maakt dat elk verzet niet als dusdanig wordt erkend. Alles ligt immers binnen de greep van dat monolithisch neoliberalisme. Al ons denken, doen en laten is vergiftigd zoals bespoten gewassen. Kruithof kan

geen alternatief bieden, want hij kan omzeggens geen enkele vorm van verzet als gedegen accepteren. Door alles te beschouwen als in de ban en de greep van de neoliberalistische megasystemen, sluit Kruithof de weg naar elk democratisch haalbaar en perspectiefvol alternatief. Door te verzui- men om het neoliberalisme in een historisch per- spectief te plaatsen, is er ook geen toekomstper- spectief. In Kruithofs 'Het Neoliberalisme' is dan ook geen plaats voor utopisch denken. Zoals Marc Vandepitte (2000) terecht opmerkt is het niet eens duidelijk of Kruithof het kapitalisme wel door een socialistische samenlevingsvorm wil vervangen. Nochtans worden er tegenwoordig opnieuw utopieën geformuleerd. Ik denk met name aan Jacques Attali's vrij concrete utopie van de *fraternité* die ruimte krijgt nadat de historische utopieën van de *liberté* en de *égalité* bewezen heb- ben op zichzelf niet in staat geweest te zijn een sociaal rechtvaardige en progressieve maatschappij voort te brengen (Attali, 1999).

Er zijn inderdaad mijns inziens diverse tekenen die aangeven dat het neoliberalisme zijn hoogte- punt aan het bereiken is. De golf van eisen voor loonsverhogingen (zowel in de profit-sector als de non-profit-sector) die België en eigenlijk gans Europa kenmerkt nu de werkloosheid is gedaald en de economie gezonder is; de akties rond de vergadering van de Wereldhandelsorganisatie in Seattle, rond de vergadering van het Internatio- naal Monetair Fonds in Praag en rond de Euro- pese top in Nice; de offensieve intentie van SP- voorzitter Patrick Janssens' poging om de SP te profileren als een partij die in de eerste plaats zijn pijlen richt op de heersende sociale ongelijkhe- den; het heropleven van een Vlaamse Kommuni- stische Partij; het zijn allemaal tekenen die erop wijzen dat er op diverse vlakken wel degelijk ver- zet mogelijk is en dat één en ander misschien stil- aan in beweging is. Het probleem met Jaap Kruit- hof is dat hij bijvoorbeeld deze eisen voor loons- verhogingen als plat-materialistisch zal afvoeren, Patrick Janssens' voornemens als electorale strate- gie zal bestempelen, enzovoort. Kruithof ver- wacht meteen absoluut verzet en meteen gecoördineerd verzet. Ik zou zelfs durven beweren dat het verzet, zoals Kruithof dit schildert, een sacraal-religieuze ingesteldheid behoeft. Ik heb echter meer aan meer 'materialistische' analyses zoals bvb. deze van Boris Kagarlitsky die in zijn *The Return of Radicalism* de mogelijkheid van een nieuwe radicale reconfiguratie van de traditioene-

le organen van de arbeidersbeweging vooropstelt (Kagarlitsky, 2000). Kruithof heeft nauwelijks ogen voor de wijze waarop de arbeidersbewe- ging, eens ze zich heeft hersteld van de klappen die het neoliberalisme haar heeft uitgedeeld, met de formulering van nieuwe eisen op termijn de grondvesten van het kapitalisme kan aanvechten en zich radicaler opstellen. Ondanks zijn anti- individualisme geeft Kruithofs 'Het Neoliberalis- me' de indruk dat het verzet zijn oorsprong vindt op het niveau van het geïsoleerde individu, dat bezocht door één of andere geest, tot een soort bewustzijnsprong komt.

Verzet zit altijd besloten binnen de dynamiek van het kapitalistisch systeem: het maakt er integraal deel van uit. Verzet wordt dus niet bewerkstelligd door retorische oproepen, maar door de oneven- wichtigheid van het systeem. De tegenstrijdighe- den van het kapitalisme zelf inspireren tot diverse vormen van revolte, individueel of collectief. Het verschil tussen mij en Kruithof is dat ik het doen en laten van de mensen zie als ingegeven door een ambivalente houding tegenover het neolibe- ralisme. De consumptiecultuur is én een aanpas- sing aan het neoliberalisme én een aanvechten van de hoge winsten die ondernemingen in dit sys- teem kunnen realiseren. Om een consumptiecul- tuur te kunnen handhaven moeten immers de lonen stijgen wat de kapitalisten er dan weer toe brengt nog meer levende arbeid door dode arbeid van nog meer gesofistikeerde machines te vervan- gen. Het neoliberalisme heeft evenwel de koop- kracht van de wereldbevolking nodig om haar waren kwijt te raken en de meerwaarde te reali- sieren. Er zit dus wel degelijk dynamiek in het neoliberalisme en het is mogelijk deze dynamiek in termen van een vorm van klassenstrijd te ana- lyseren. Kruithof suggereert echter dat de mega- systemen onder elkaar afspraken hebben gemaakt om de wereld en de ganse planeet te domineren. Het is misschien omwille van deze 'complot- theorie', die impliciet op bijna elke bladzijde voelbaar is, dat het boek zo'n commercieel succes is geworden. Diverse groepen van lezers kunnen in zijn vertoog een bevestiging zien van hun machteloosheid en van hun pogingen om tot een afgeronde visie op de hedendaagse samenleving te komen. Dit bevestigt op zichzelf onze overtuiging dat het percentage mensen dat een verandering noodzakelijk acht, hoger is dan Kruithofs 'lucide achterban'.

Aan de andere kant kan Kruithof en m.i. niemand een dergelijke 'komplot-theorie' hard maken. Het kapitalisme blijft ook onder het neoliberalisme in wezen een anarchisch systeem dat niet vanuit een of ander centraal punt wordt gedirigeerd. De kapitalisten lusten elkaar rauw zoals het altijd is geweest. Wij menen zelfs dat het neoliberalistisch kapitalisme meer anarchisch is dan zijn voorgangers. Het imperialisme en het kolonialisme werden waargemaakt door dirigistische Staten die werkten in opdracht van hun economische achterban. Door het suggereren van een gezamenlijke strategie van de megasystemen creëert Kruithof wat de postmodernisten mogelijk zouden aanduiden als een 'groot verhaal', zij het dat het geen heilsverhaal is.

Kortom, door het neoliberalisme voor te stellen als een totaal-systeem dat het ganse reilen en zeilen van onze planeet beheerst, wordt elk ruimte voor de formulering van alternatieven weggenomen. Achter de koele analyse van Kruithof schuilt een diepe afkeer over hoe wij allen (de 'anderen') vandaag leven en een diep pessimisme met betrekking tot het vermogen van de gewone loon- en weddetrekkenden om het 'systeem' te doorzien. Als de Vlaamse intellectuelen geen begrip en sympathie kunnen opbrengen voor wat de modale burger bezielt, dan rest hen inderdaad slechts afkeer en pessimisme.

De ethische verontwaardiging van de sociaal-democratie

Waar Kruithofs totaalvisie uitmondt op de onmogelijkheid van een politiek alternatief maar niet van een klaar inzicht in het wezen van het neoliberalisme, leidt de 'ethische verontwaardiging' van de sociaal-democraten bij de meesten onder hen niet alleen tot een gebrek aan een maatschappelijk alternatief maar ook tot een gemis aan analytisch en programmatologisch inzicht (en een ontstellend gebrek aan een behoefte aan inzicht). Reeds in vorig werk, met name in *Ethisch Socialisme in Vlaanderen* (Rosseel, 1996) heb ik erop gewezen hoezeer de toonaangevende (Vlaamse) sociaal-democraten en marktsocialisten van de jaren 1990 de inspiratie en de bron van hun poli-

tiek handelen legden bij hun morele of ethische verontwaardiging met betrekking tot maatschappelijke toestanden die botsten met hun gevoel van sociale rechtvaardigheid. Louis Tobback, Norbert De Batselier en Frank Vandenbroucke hebben in die periode elk afzonderlijk duidelijk op papier gezet dat hun socialistisch engagement zijn oorsprong vindt in morele verontwaardiging, zij het in zinswendingen die weinig door emoties waren gekleurd. Ook de gezaghebbende sociaal-democratische 'ideoloog' Koen Raes, hoofdredacteur van *Samenleving en Politiek*, liet zich meermaals onomwonden in die zin uit.

Met het aantreden van

Patrick Janssens als SP-

voorzitter en de intrede van

de 21ste eeuw lijkt in deze

opstelling van de sociaal-

democratie vooralsnog geen

verandering gekomen te zijn,

integendeel.

Met het aantreden van Patrick Janssens als SP-voorzitter en de intrede van de 21ste eeuw lijkt in deze opstelling van de sociaal-democratie vooralsnog geen verandering gekomen te zijn, integendeel. Patrick Janssens zorgt in zijn Open Nieuwjaarsbrief, die door de Partij ruim werd verspreid, duidelijk voor de continuïteit en maant zijn toehoorders letterlijk aan tot meer verontwaardiging om de heersende sociale ongelijkheden te bestrijden (Janssens, 2001). Zijn brief is één lange waslijst van vormen en gevallen van sociale ongelijkheid, waar inderdaad dringend één en ander zou mogen worden aan gedaan. Maar de SP-voorzitter geeft niet aan waar deze sociale ongelijkheden vandaan komen en door welke mechanismen ze bevestigd worden. Evenmin wordt een politieke strategie uitgestippeld die deze ongelijkheden uit de wereld moeten helpen. Patrick Janssens argumenteert dat het hem om de doelstellingen van de Partij te doen is en niet om de middelen om deze doelen te bereiken. Ook Frank Vandenbroucke blijft bij zijn overtuiging dat zijn politiek handelen ingegeven wordt door morele verontwaardiging. In het TV-programma *Zinzen* van 24 maart 2001 confronteert Walter Zinzen hem met een kritiek van Mia Devits, nationaal-secretaris van het ABVV (en lid van het partijbureau). Zij stelt droogweg dat ethische verontwaardiging best mag als inspiratiebron van de Partij maar dat het 'systeem dat de ellende en de sociale ongelijkheden voortbrengt daarbij buiten schot blijft'. Hierop antwoordt Frank Vandenbroucke dat 'we nog meer verontwaardigd moeten zijn', 'dat we niet verontwaardigd genoeg kunnen zijn'.

Uit het voorgaande mag blijken hoezeer de ethische of morele verontwaardiging een hoeksteen vormt van het zelfbeeld van de sociaal-democratie in het neo-liberaal landschap. De morele verontwaardiging laat blijkbaar toe een politiek te voeren die de SP de gelegenheid geeft zich een bepaald imago aan te meten zonder het neoliberale kader in vraag te moeten stellen. Of met andere woorden: om in een paars(-groen)e regering het sociaal beleid te kunnen uitstippelen.

De opkomst van een meer 'evangelische' of 'ethisch' geïnspireerde opstelling van de SP dateert eigenlijk reeds van het voorzitterschap van Karel van Miert op het einde van de jaren zeventig ('Wij zijn christelijker dan de CVP' is één van Van Mierts gevleugelde uitspraken). Met andere woorden, vanaf het moment dat de unitaire BSP zich geleidelijk opsplijtte in de Vlaamse SP en de Brussels-Waalse PS. Van Miert introduceerde niet alleen een meer volkse minzame stijl, maar hij legde ook programmatorisch andere accenten. Met de verzelfstandiging van de SP schoven de plannen om met de Staat meer controle te krijgen over het economisch leven naar de achtergrond en werden meer ethisch aandoende thema's zoals de plaatsing van Amerikaanse kernraketten aangevoerd. Van Miert en de zijnen profileerden zich vooral als een pacifistische partij.

Vanaf de Tweede Wereldoorlog (en reeds daarvoor) werd door de socialistische geijver voor een planeconomie en voor wat men in de jaren '60 aanduidde als 'structuurhervormingen'. De senioren onder ons zullen zich herinneren dat in die periode het 'systeem' werd aangeduid als neokapitalistisch. De politieke doelstellingen van de socialistische partij en van de socialistische vakbond werd ingegeven door een welbepaald inzicht in het functioneren van dit kapitalistische systeem en in een poging om daar via een etatistische politiek en een programma van economische democratie een zekere greep op te krijgen. Het laatste dossier waarin door de socialistische politieke controle over een vitale sector van de economie werd beoogd, was het Ibramco-dossier in 1974. Ibramco was een Belgisch-Iraans overheidsproject voor het raffineren van ruwe olie: Willy Claes was toen minister van Economische Zaken in de drieledige regering Leburton (de laatste socialistische eerste minister van België). De socialistische leden achter het project, de liberalen en de katholieken

uiteraard niet. De tegenstanders in en buiten de regering waren zo sterk dat dit dossier als het Ibramco-schandaal de (Vlaamse) geschiedenis is ingegaan. De regering-Leburton kon weinig anders dan haar ontslag indienen. Ibramco was vooral voor de Franstalige etatistische socialistische een enorme kater. Misschien evenzeer als aan de taalperikelen ligt Ibramco ook aan de basis van de verwijdering tussen Vlaamse en Franstalige socialistische.

Met de onafhankelijke SP onder Van Miert werd de economie stilaan een politiek neutraal gegeven. Willy Claes bleef weliswaar zweren bij zijn etatisme, zoals André Cools dat in Wallonië deed, maar de jonge turken in Van Mierts SP schoven zoals gezegd andere 'ethische' bekommernissen naar voren. De sociale gevolgen van de werkgelegenheids crisis (migrantenproblematiek, toename van de armoede, hooliganisme, en dergelijke) waren in de tweede helft van de jaren '70 nog niet voelbaar en het sociaal weefsel werd er nauwelijks door aangetast. Tot het begin van de jaren '80 geloofde men nog tegen beter weten in in keynesiaanse wonderen en werd er druk geld gepompt in verlieslatende en ten dode opgeschreven economische sectoren zoals bijvoorbeeld de scheepsbouw. De nationale Staat verloor zoals elders in Europa het gevecht tegen de mondiale strategische planning van de eigen (bijvoorbeeld Bekaert) en vreemde multinationals. Een etatistische sociaal-economische filosofie verloor elk perspectief. Was in de jaren '70 het departement Economische Zaken een sleutelministerie, dan weet nu anno 2001 zelfs ik niet meer met zekerheid wie in de federale of de Vlaamse regering minister van Economische Zaken is. Tot het midden van de jaren '90 moest de SP het stellen zonder afgemeten mens- en wereldbeeld. Tobback hield de schijn hoog met zijn regelmatig ten gehore gebrachte boutade dat 'hij vasthield aan de marxistische analysemethode maar niet aan de marxistische oplossingen', maar eigenlijk leefde de partij sociaal-filosofisch gezien in een vacuum.

Het valt op dat het naar voren schuiven van meer ethische thema's en de politieke neutralisatie van de economie onder Van Miert samenvalt met de eerste aanvalsgolf van een nieuw ultra-liberalisme, het anti-keynesiaanse monetarisme, waaruit Margaret Thatcher is voortgekomen en ook de jonge Guy Verhofstadt. Minimale Staat, algemene deregulering van de markt: de voorstellen van de

ultraliberalen (men sprak toen nog niet zozeer van neoliberalisme, maar van radicaal liberalisme, thatcherisme of monetarisme) staan niet alleen haaks op wat het socialisme met haar eis van arbeiderscontrole en staatsregulering decennialang had voorgestaan, maar weerspiegelen ook een economische werkelijkheid waarbij de Staat uit het economisch gebeuren wordt verdreven. Het socialisme van Van Miert had daar geen antwoord op en probeerde daarom andere accenten te leggen. Aan het einde van de jaren '80 was de economie voor de SP helemaal geen *issue* meer. (Uiteraard ook niet voor de andere partijen maar deze waren dan ook alle min of meer voorstander van een vrijmarkteconomie). Slechts bij uitzonderlijke gelegenheden, bvb. bij de sluiting van de Boel-werf of van Renault-Vilvoorde, werd nog eens antikapitalistische taal gesproken. De 1 mei-toespraken van de socialistische politici (duidelijk minder het geval voor de ABVV-voormannen) bevatten vanaf dan veel water en weinig wijn.

Ondertussen begon de sociale ravage die het Thatcheriaanse ultra-liberalisme aanrichtte, zichtbaar te worden en de publieke opinie te beroeren. Sociale uitsluiting van (langdurig) werklozen, toename van de criminaliteit, drugsverslaving onder jongeren, voetbalhooliganisme, welig tierend racisme, gettovorming in migrantenbuurten, nieuwe vormen van armoede, bedelarij, enz. vormden de uitingen van een scherp en voordien ongekend dualisme tussen de *haves* en de *have-nots*. Allerlei mensen vielen buiten het sociaal vangnet. Heel wat anderen vreesden eveneens uit de boot te zullen vallen. Stilaan groeide een algemeen klimaat van onzekerheid en onveiligheid. De ultra-liberalistische economie was eigenlijk niet gebaat door een dergelijke teloorgang van wat men de sociale cohesie noemde. Het Europees kapitalisme had er alle belang bij dat het sociale weefsel niet al te ernstig werd aangetast, dat de koopkracht van de modale burger/consumer *grosso modo* gelijk bleef en dat de onderklasse niet te omvangrijk werd. Een maffia-kapitalisme op zijn Russisch of een populistisch rechts-extremisme speelden niet echt in de kaart van het liberalisme. Evenmin was het gebaat met een verdere vervuiling van het milieu, temeer daar zich ondertussen een ware kapitalistische eco-industrie aan het ontwikkelen was. Je kon zowaar ethisch beleggen. Het verlichte ultra-liberalisme had nood aan een sociale en ecologische correctie die het functioneren van de markteconomie niet in vraag stelde, maar het paradoxaal legitimeerde. Het liberalisme met haar individu-

alistische en meritocratische sociale filosofie kon echter zelf deze correctie niet aanbrengen.

Het liberalisme van de jaren '90, dat nu vrij algemeen als neoliberalisme werd aangeduid, stelde zich open voor een 'positief' complement dat niet raakte aan de politieke en morele neutraliteit van het economisch gebeuren en de schuld voor sociale uitsluiting op subtiële wijze niet bij het 'systeem' maar bij het uitgesloten individu legde. Deze taak was weggelegd voor de socialistische (en in mindere mate de ecologistische) partij die zich bewust van de breuk met haar verleden gaat voorstellen als sociaal-democratische partij. Daarvoor moet de SP zich loswerken uit haar 'negatieve' zelfpresentatie als de behoeder en redder van de sociale zekerheid en een meer offensief imago aankweken (de strijd tegen de sociale ongelijkheden; de actieve welvaartsstaat). Binnen de Partij beseffen velen wel dat de puur negatieve opstelling (vrijwaren van de sociale zekerheid) zonder een complement dat een volwaardig én nieuw deel van het kiespubliek, in het bijzonder de jongeren, kan enthousiasmeren, de Partij in een impasse houdt en dat haar klassieke achterban zijn electoraal heil zoekt bij extreem-rechts. De nu nakende naamsverandering van de SP vertaalt daarom niet alleen een nieuwe electorale strategie (met een uitnodigend gebaar naar traditioneel niet-socialistische bevolkingslagen zoals zelfstandigen en kaderleden) maar zij weerspiegelt ook de nieuwe sociale functie van de partij. Nu al noemt iemand als Frank Vandenbroucke zich steevast sociaal-democraat en niet langer socialist. Het huwelijk tussen neoliberalisme en sociaal-democratie, waarvoor Anthony Giddens eerst de term 'Derde Weg' bedacht maar dat hij nu verkiest aan te duiden als 'modernizing social democracy' (Giddens, 2000), werd dan voor het eerst gesloten in Nederland met de eerste 'paarse' regering Kok in 1994.

De inspiratie voor deze nieuwe opstelling van de SP kan niet komen vanuit een kritische analyse van het actueel liberaal kapitalisme. De heroriëntering van de partij vloeit niet voort uit een inzicht in de wijze waarop het neoliberalisme armoede en ellende genereert en reproduceert. De heroriëntering neemt de vorm aan van het speuren naar sociaal onrechtvaardige toestanden waarop met ethische verontwaardiging kan worden gereageerd. Deze ethische verontwaardiging kan betrekking hebben op zeer concrete en als detaillistisch overkomende gegevens, zoals bijvoorbeeld het feit dat dokters niet altijd het goed-

koopste van een stel gelijkwaardige geneesmiddelen voorschrijven. De sociale rechtvaardigheid wordt algemeen gedefinieerd als het recht van iedereen op gelijke levenskansen. De voorlopige teksten over de partijvernieuwing zadelen het individu echter op met een verpletterende zelfverantwoordelijkheid: de persoon die zijn kansen op een volwaardig leven niet benut, moet de verantwoordelijkheid hiervoor op zich nemen. De teksten over de 'essentiële opdracht' van een 'Nieuwe SP' spreken over het realiseren van een samenleving waarin iedereen gelijke kansen krijgt om zich te ontplooiën maar waar ook iedereen de verantwoordelijkheid draagt om deze kansen daadwerkelijk te benutten. Dit neigt meer naar een links-liberale opstelling dan naar een socialistische. Gelijkelijkheid van kansen wordt hier op een subtiele wijze aan een meritocratisch aandoende responsabilisering gekoppeld. De omschrijving van de 'essentiële' opdracht van de SP lijkt wel een doos van Pandora waartuit de slechtst riekende kwalen kunnen ontsnappen. De gebreken van het systeem zoals bijvoorbeeld de ongelijkwaardige opleiding die kinderen krijgen via het drieluik Algemeen Onderwijs, Technisch Onderwijs en Beroepsonderwijs, kunnen in principe aan de differentieel inzet en leergierigheid van de kinderen toegeschreven worden. De sociaal-democratische beleidsmensen zullen ervoor ijveren om een langdurig werkloze een job aan te bieden, maar hij/zij en hij/zij alleen draagt de verantwoordelijkheid als hij/zij deze job niet aanneemt of er slecht in presteert. Het ganse discours van de SP-voormannen krijgt een ethisch tintje. De vraag is of de SP-achterban dit ethisch tintje onveranderd zullen aanvaarden.

Ethiek is de wetenschap van goed en kwaad, van het wenselijke en het onwenselijke. Ons bewust handelen en zeker ons politiek handelen is ingegeven door nastreefbare doelen die zekere waarden belichamen en concretiseren. Ons handelen krijgt daarmee een ethisch karakter omdat een ethisch oordeel kan geveld worden over de moraliteit of zedelijke waarde van ons gedrag. Om tot een efficiënt ethisch oordeel te komen, m.a.w. een oordeel waarbij we anderen kunnen wijzen op de morele correctheid of laakbaarheid van ons handelen, moeten we kunnen uitgaan van waarden die niet alleen gelden voor onszelf maar ook voor anderen, liefst voor iedereen op de aardbol. De waarden die we hooghouden moeten met andere woorden universeel zijn. Zo bevat de Universele

Verklaring van de Rechten van de Mens een aantal waarden die geldig (zouden) moeten zijn voor alle aardse samenlevingen. Een globale consensus over universele waarden is echter niet voorhanden, niet in Vlaanderen, laat staan voor de ganse planeet. 'Progressief' Vlaanderen vindt bijvoorbeeld solidariteit een primaire waarde, terwijl 'liberaal-rechts' Vlaanderen vindt dat het algemeen belang het best wordt gediend als elkeen zijn eigenbelang nastreeft en dus 'egoïstisch' handelt. Zo te zien leidt het ethisch discours tot een politiek doodlopend straatje want eenieder, links en rechts, progressief en conservatief, kan zijn overtuigingen relateren aan bepaalde waarden.

Bij nader inzien is het discours over waarden echter beperkt gebleven tot het centrum-linkse gedeelte van het politiek spectrum. De CVP neemt ook graag het woord 'waarden' in de mond maar blijft zweren bij het personalisme (het ingebed zijn van de persoon in zijn onmiddellijke leefomgeving) dat ze sinds 1945 koestert. Het waarden-discours is aan de oppervlakte gekomen op het moment dat het neoliberalisme zijn hoogtepunt bereikte en door de ondermijning van de sociale cohesie dreigde zichzelf als sociaal systeem te vernietigen. Het waarden-discours wordt dan academisch vooral geassocieerd met de groep rond Mark Elchardus (1994), journalistiek met de editoria's van Yves Desmet in *De Morgen*, politiek met het ACW, religieus met kardinaal Daneels. Het zijn de postmaterialistische waarden van de jaren 1970 die in een nieuwe context worden gepromoot: menselijke waardigheid voor iedereen, zelfontplooiingsmogelijkheden voor het individu, verbondenheid met anderen, sociale en politieke betrokkenheid, solidariteit met minder bedeelde, soberheid en bescheidenheid, zorg voor het milieu, enz. Mark Elchardus, willens nillens tot huisfilosoof van de SP verklaard, trekt vooral van leer tegen het individualisme van het liberalisme en van het postmodernisme. Dit individualisme ziet hij niet als een economisch bepaald gegeven maar als een cultureel gegeven, een discours, een vertoog dat de leden van de samenleving min of meer beroert. Daartegenover plaatst hij een solidaristisch vertoog dat moreel superieur is en dus politiek ondersteund zou moeten worden. Belangrijk hiervoor is de versterking van het 'middenveld', de hele waaier van sociale en culturele verenigingen waarlangs de burger sociaal ingebed geraakt. Yves Desmet van *De Morgen* culpabiliseert de 'materialistische' mens,

die zich niet gedreven voelt door de zogenaamde immateriële waarden, wat daar ook mee moge worden bedoeld. Het ACW en kardinaal Danneels geven uiteraard uitdrukking aan evangelische waarden. Alle genoemden benadrukken in feite de als basiswaarde voorgestelde sociale, culturele en spirituele integratie van de mens in een breder cohesief samenlevingsgeheel. Het individualisme is moreel laakbaar omdat het de sociale cohesie van de samenleving ondermijnt.

De intelligentste van de Vlaamse sociaal-democraten is ongetwijfeld Frank Vandenbroucke. Zijn betrachting is tot een antwoord te komen op de vraag naar de sociale rechtvaardigheidsprincipes in het socialezekerheidsbeleid. Vanuit die betrachting en vermoedelijk ook ingegeven door de idee dat arbeid in de vorm van sociale nuttigheid zin geeft aan het leven (zoals gesteld door de Elchardus-groep, meer in het bijzonder door Ignace Glorieux, 1995) wil Vandenbroucke zo sleutelen aan de werkgelegenheidspolitiek en de politiek m.b.t. de gezondheidszorg (Vandenbroucke, 2000). De Aktieve Welvaartsstaat met de optie iedereen zoveel en zo lang mogelijk aan het werk te houden, via een rigoureuze politiek van sociale investeringen, in het bijzonder in opleidingsinitiatieven, sluit dicht aan bij de bekommernis om de sociale cohesie in stand te houden. Het liberalisme kan een dergelijke sociaal-democratische optie meer dan gedogen. Zoals gezegd heeft het liberalisme niets te winnen bij extreem-rechtse avonturen.

Het afwezige alternatief

De bovenstaande analyse geeft aan dat zowel ter linkerzijde van traditioneel links in Vlaanderen als ter centrumzijde van de sociaal-democratie geen blauwdruk voor een radicaal alternatief functioneren van de samenleving kan ontwikkeld worden. Een alternatief op Vlaams of Belgisch niveau is overigens ondenkbaar. Voor radicaal links betekent dit dat men zich voorlopig vastbijt in zogenaamde anti-globalistische mediatieke akties. Voor de socialistische partijen dat ze meer nog dan in het verleden gaan fungeren als sociaal-democratische partijen in een globaal gezien neoliberal kader. Giddens mag dit aanduiden als de Derde Weg of 'modernized social-democracy', het verandert niets aan het gegeven dat de economie als een politiek neutraal gegeven functioneert. Op nationaal niveau ontsnapt de economie aan de controle van de politiek (zie bijvoorbeeld Sabena) zodat de politici zich liever inlaten met het bestu-

ren van een stad dan met een politiek die zich situeert op het niveau van het 'algemeen belang'. Radicaal links kan meetings van het IMF en dergelijke verstoren maar moet nog aan diepgang winnen om een daadwerkelijk planetair alternatief te bieden.

De kernvraag is hoe de verdere vooruitgang van de mensheid (die een planetair karakter heeft) zich zal voltrekken. Het ontbreekt mij aan economische deskundigheid om de tegenstellingen die in het neoliberalisme besloten liggen te schetsen. Onze lange traditie van maakbaarheid van de samenleving vanuit een bepaald centrum of 'voorhoede' brengt ons in de verleiding de verdere vervolmaking van het menselijk project opnieuw in termen van een (planetair) dirigisme te formuleren: een soort 21ste-eeuwse opvolger van de dictatuur van het proletariaat. Intuïtief voel ik aan dat dit een foute weg is, maar eigenlijk moet ik bekennen dat het probleem mijn petje te boven gaat.

Referenties

- Attali, Jacques, *Fratinités: Vers une nouvelle utopie*, Paris, Fayard, 1999.
- Elchardus, Mark, *Op de Ruines van de Waarheid*, Leuven, Kritak, 1994.
- Giddens, Anthony, *The Third Way and its Critics*, Cambridge, Polity Press, 2000.
- Glorieux, Ignace, *Arbeid als Zingeving*, Brussel, VUBPress, 1995.
- Guéhenno, Jean-Marie, *Het Einde van de Democratie*, Tielt, Lannoo, 1994.
- Janssens, Patrick, "Open Brief. Nieuwjaarstoespraak voor de SP", januari 2001.
- Kagarlitsky, Boris, *The Return of Radicalism: Reshaping the Left Institutions*, London, Pluto Press, 2000.
- Kruithof, Jaap, *Het Neoliberalisme*, Antwerpen, EPO, 2000.
- Rosseel, Eric, *Ethisch Socialisme in Vlaanderen: De 20ste Eeuw Overbrugd*, Brussel, VUBPress, 1996.
- Rosseel, Eric, "Jaap Kruithof. De Evolutie van een Totaliteitsdenker" in: *Nieuw Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel*, 2001, 14 (ter perse).
- Strange, Susan: *The Retreat of the State*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Vandenbroucke, Frank, *Op Zoek naar een Redelijke Utopie*, Leuven, Garant, 2000.
- Vandepitte, Marc, "De totaalvisie van Jaap Kruithof" in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 2000, 34 (4), p.63-69.